

Katarzyna Kaczor-Scheitler

P

Perswazja w wybranych medytacjach siedemnastowiecznych z klasztoru norbertanek na Zwierzyńcu

LITERATUROZNAWSTWO

PIŚMIENICTWO ZAKONNE

**Perswazja w wybranych
medytacjach
siedemnastowiecznych
z klasztoru norbertanek
na Zwierzyńcu**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Katarzyna Kaczor-Scheitler

**Perswazja w wybranych
medytacjach
siedemnastowiecznych
z klasztoru norbertanek
na Zwierzyńcu**

Katarzyna Kaczor-Scheitler – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny
Katedra Literatury Dawnej i Nauk Pomocniczych, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENT

Małgorzata Krzysztofik

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Małgorzata Szymańska

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Studio 7A, Stämpfli Polska Sp. z o.o.

Zdjęcie wykorzystane na okładce: Rękopis z Archiwum Norbertanek Zwierzynieckich, sygn. 594

© Copyright by Katarzyna Kaczor-Scheitler, Łódź 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.07184.15.0.M

Ark. wyd. 28,7; ark. druk. 28,875

ISBN 978-83-8088-123-5

e-ISBN 978-83-8088-125-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

SPIS TREŚCI

Zasady wydania i transkrypcji	9
Wykaz skrótów	11
Wstęp	13
CZĘŚĆ PIERWSZA	
Zarys kultury i duchowości norbertanek zwierzyńskich	31
Rozdział I. Stan badań	33
Rozdział II. Źródła	49
2.1. Przegląd rękopisów	49
2.2. Teresa Petrycówna – biografia i rękopiśmienna twórczość ..	60
2.3. Charakterystyka <i>Kontemplacyi męki i śmierci Chrystusa Pana</i>	71
Rozdział III. Klasztor norbertanek zwierzyńskich	75
3.1. Dzieje zakonu od powstania do końca XVII wieku – zarys ..	75
3.2. Życie duchowe w klasztorze zwierzyńskim w XVII wieku .	83
3.3. Lektury norbertanek zwierzyńskich	87
3.4. Kultura umysłowa i twórczość literacka zakonnice	98
CZĘŚĆ DRUGA	
Tematyczny przegląd omawianych rękopisów	109
Rozdział I. „Już tu trzeba podeptać świat i marność jego, bo tu daleko za- cniejsze bogactwa Oblubieńca mego”. O ideale żywota klasz- tornego na przykładzie <i>Pobudek do zakonnego życia</i> Teresy Pe- trycówny	111
1.1. <i>Vita contemplativa</i> w świetle pism ascetyczno-mistycznych doby baroku	111
1.2. Doskonałość zakonna w ujęciu Teresy Petrycówny	118
Rozdział II. „Nic nie masz uboższego nad duszę grzesznego”. Grzech w me- dytacjach Teresy Petrycówny	133
2.1. Pojęcie grzechu w świetle Tradycji	133
2.2. Grzech w ujęciu Teresy Petrycówny	141
Rozdział III. „Przydź, o Panie, a racz łaską swoją wspomóc i ozdobić ubogi dom serca mego”. O idei nawrócenia w medytacjach Teresy Petrycówny	153

Rozdział IV. „bez krzyża Twojego widzę, żem jest obłądzoną na drodze pielgrzymowania mojego”. Męka Pańska w anonimowej <i>Kontemplacji męki i śmierci Chrystusa Pana</i>	169
4.1. Kult Męki Pańskiej w piśmiennictwie ascetyczno-mistycznym – przegląd wybranych tekstów z XVII wieku	169
4.2. Kontemplacja Męki Pańskiej w kontekście idei <i>applicatio sensuum</i>	177
 CZĘŚĆ TRZECIA	
Źródła argumentów w przekazach norbertańskich	203
Rozdział I. Perswazyjny argument z autorytetu	205
1.1. Tradycja biblijna w <i>Pobudkach do zakonnego życia</i> Teresy Petrycówny	205
1.1.1. Biblia	205
1.1.2. Stary Testament	206
1.1.3. Nowy Testament	220
1.2. Ojcowie Kościoła i pisarze starożytności chrześcijańskiej w <i>Pobudkach do zakonnego życia</i> Teresy Petrycówny	226
1.2.1. Medytacje Teresy Petrycówny o ślubach zakonnych w świetle pism patrystycznych	227
1.2.2. Idee i wartości w przekazach Teresy Petrycówny w świetle myśli patrystycznej	241
1.3. Mikołaj z Mościsk – przewodnik duchowy norbertanek	255
1.4. Hagiograficzne wzory świętości w <i>Kontemplacji męki i śmierci Chrystusa Pana</i>	273
1.5. Egzemplum w przekazach norbertańskich	283
Rozdział II. <i>Elocutio</i> w medytacjach norbertańskich	287
2.1. Literackie narzędzia obrazowania w <i>Pobudkach do zakonnego życia</i> Teresy Petrycówny	287
2.1.1. Alegorie i symbole	288
2.1.2. Analogie i porównania	310
2.1.3. Metafory i epitety	313
2.2. Koncept jako środek oddziaływania słowem w <i>Kontemplacji męki i śmierci Chrystusa Pana</i>	320
2.2.1. Konceptystyczne obrazowanie w medytacjach o Zmartwychwstaniu Pańskim	321
2.2.2. Koncept w medytacjach o Duchu Świętym	335

2.3. Plastyczno-wербalna forma przekazu w <i>Kontemplacji męki i śmierci Chrystusa Pana</i>	343
2.3.1. O słowie i obrazie	343
2.3.2. Słowno-obrazowe konstrukcje w <i>Kontemplacji męki i śmierci Chrystusa Pana</i>	345
Z nowszej perspektywy	363
Funkcja komunikatywna w norbertańskich medytacjach	363
Zakończenie	377
Bibliografia	385
Publikacje Autorki	427
Persuasion in selected 17th century meditations from the Norbertine convent in Zwierzyniec. Summary	429
Spis ilustracji	435
Indeks osób i postaci	439
Nota o Autorce	461

ZASADY WYDANIA I TRANSKRYPCJI

Pisownia i interpunkcja cytowanych w pracy tekstów siedemnastowiecznych, zarówno rękopiśmiennych, jak i drukowanych, zostały zmodernizowane według zasad przyjmowanych dla wydań naukowych literatury. Bez zmian pozostawiono jednak te osobliwości, które oddają specyfikę tekstów zależną od czasu ich powstania i pochodzenia autora. Zachowano więc charakterystyczne cechy języka Teresy Petrycówny oraz anonimowej autorki medytacyjnych przekazów, wynikające z naleciałości regionalnych (dialekt małopolski) oraz tendencji epoki (siedemnastowieczna polszczyzna). Utrzymano niektóre formy fonetyczne, na przykład: *powieda* (zamiast 'powiada'), *uchodziela* (zamiast 'uchodziła'), *Naświętszy* (zamiast 'Najświętszy'). Wprowadzono zmienione formy, typu: *Bożéj, saméj, świętéj, więcéj* itp. (zamiast 'Boży', 'samy', 'święty', 'więcy'). Pisownię „i” zgłoskotwórczego przed samogłoską oddawano przez *-ij-/-yj-*, np.: *ewangelija, kontemplacyja, modestyja, pasyja, profesyja*. Starano się zachować wierność wobec zapisu w przekazach, nawet jeśli pisownia była niejednolita, np. *albowiem / abowiem, bardzo / barzo, źródło / źródło, wszystko / wszystko*. Za źródłem pisano: *cirnie, malińcy, przyjdź roście, oględował, obaczyć, rozpostrzyć, zabieżeć*. Pewne formy wyrazów, które współcześnie wyszły z użycia, są objaśniane w przypisach.

Zmodernizowano te cechy pisowni, które wskazywały na niekonsekwentny zapis zjawisk fonetycznych. Poprawiono, bez zaznaczania tego, oczywiste błędy literowe bądź ortograficzne, występujące w tekstach rękopiśmiennych. Zdecydowano się ujednoczyć pisownię wielkich i małych liter. Uzupełnienia podano w nawiasie kwadratowym. Wszelkie pogrubienia i podkreślenia w cytatach pochodzą od autorki pracy. Wprowadzone tłumaczenia cytatów z literatury angielskiej, o ile nie zaznaczono inaczej, są przekładem autorki.

W transkrypcji starano się postępować w myśl instrukcji wydawniczej *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt* (Wrocław 1955), dotyczącej tzw. wydawnictw typu B.

WYKAZ SKRÓTÓW

- kol. – kolumna
mf. – mikrofilm
p. – punkt
sygn. – sygnatura
ANI – Archiwum Norbertanek Imbramowickich
ANZ – Archiwum Klasztoru PP. Norbertanek na Zwierzyńcu w Krakowie
BKB – Biblioteka Karmelitanek Bosych w Krakowie na Wesolej
E – K. Estreicher, *Bibliografia polska. Cz. III (XV–XVIII w.)*, t. 12–36, Kraków 1891–2013.
EK – *Encyklopedia katolicka*, t. 1–20, Lublin 1973–2014.
FŚSC – D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przekł. i oprac. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Warszawa 1990.
KKNSJP – J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, wyd. fotooffsetowe, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.
LSJP – S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, wyd. 2 popr. i pomnożone, t. 1–6, Lwów 1854–1861.
LSOiSB – M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, przekł. K. Romaniuk, Poznań 1989.
PSB – *Polski słownik biograficzny*, t. 1–50, Kraków 1935–2014.
SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1–, Wrocław–Warszawa 1966–.
SS – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1–11, Kraków 1953–2002.

WSTĘP

Schyłek wieku XVI i pierwsza połowa XVII to okres rozkwitu zakonów żeńskich w Polsce, które stały się ważnymi ośrodkami aktywności nie tylko religijnej, ale także intelektualnej. Obecność i funkcjonowanie w ich środowisku tekstów piśmienniczych pozwala stwierdzić, że działalność twórcza zakonnic przeżywała wówczas znaczne ożywienie. Tym, co szczególnie charakteryzowało ducha reformy potrydenckiej, były nie tylko zmiany w sferze modlitwy i formacji zgromadzeń żeńskich, ale także rozwój umysłowy mniszek i docenienie roli ich intelektu. Na duchowość żeńskich zakonów wpływ mieli także jezuita, którzy na polecenie biskupów wprowadzili do zgromadzeń zakonnych modlitwę zmetodyzowaną. Jako spowiednicy służyli oni radą i duchową nauką, a w znacznej mierze przyczynili się też do odnowy życia wewnętrznego w klasztorach jako rekolekcjoniści i kaznodzieje. Obok jezuitów silny wpływ na zakony żeńskie mieli także reformaci, których ślady oddziaływania znaleźć można w wielu bibliotekach klasztornych i poklasztornych¹, gromadzących rękopiśmienne rozmyślenia oraz traktaty zakonników.

W zgromadzeniach żeńskich w okresie potrydenckim, w którym wzrosło zapotrzebowanie na „pisma o rzeczach niebieskich”², powstawała szczególnego rodzaju twórczość. Utrwalone zostało wówczas przekonanie, że „mniszka ma prawo do edukacji obszerniejszej niż ta, której społeczeństwo oczekiwało od kobiet świeckich”³. Żeńskie zakony były więc nie tylko miejscem przeżyć wewnętrznych, modlitw i kontemplacji, ale także środowiskiem, w którym rozwijało się życie literackie. Zakonnice na co dzień obcowały z książką, która ułatwić im miała modlitwę, a także pomóc w kształtowaniu postawy religijnej. Dzięki lekturze wyrabiały w sobie „nawyk korzystania ze słowa pisanego”, a często same sięgały po pióro⁴. Zajmowały się pisaniem kronik, autobiografii, modlitw przeznaczonych do wygłoszenia, medytacji, konferencji, pieśni i innych utworów religijnych⁵.

Nie bez wpływu na aktywność literacką polskich zakonnic pozostawała sytuacja w klasztorach żeńskich w innych krajach, zwłaszcza w Hiszpanii, Portugalii i we Włoszech. Kształtowały się tam w XVI wieku, pod wpływem pism

¹ K. Górski, *Studia i materiały z dziejów duchowości*, Warszawa 1980, s. 36.

² Zob. M. Borkowska OSB, *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1996, s. 295–303.

³ Taż, *Panny siostry w świecie sarmackim*, Warszawa 2002, s. 80.

⁴ J. Partyka, „Żona wyćwiczona”. *Kobieta pisząca w kulturze XVI i XVII wieku*, Warszawa 2004, s. 173.

⁵ Na temat działalności literackiej polskich zakonnic w dobie potrydenckiej zob. J. Partyka, *dz. cyt.*, s. 173–200; K. Kaczor-Scheitler, *Działalność pisarska polskich zakonów żeńskich w dobie baroku*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 2010, t. 13, s. 77–89.

św. Teresy z Ávila i św. Jana od Krzyża, nowe formy duchowości i religijności, które później rozprzestrzeniły się na całą południową i zachodnią Europę oraz poza jej kontynent⁶. Podkreśla się obecnie doniosłą rolę, jaką mistyczka hiszpańska odegrała w historii myśli o kobiecie i jej miejscu w społeczeństwie⁷. Do grona piszących zakonnice dołączyły w tamtych czasach: hiszpańska karmelitanka Juana Rodriguez (ur. 1574), Juana Inés de la Cruz (1651–1695), karmelitanka hiszpańskiego pochodzenia mieszkająca w Meksyku, Portugalki Antónia Margarida de Castelo Branco (1652–1717) i Maria do Céu (1658–1753), włoska benedyktynka Arcangela Tarabotti (zm. 1652), włoskie klaryski Francesca Farnese (zm. 1651), Weronika Giuliani (1660–1727) i Maria Magdalena Martinengo di Barco (1687–1737), a także wiele innych⁸.

Świadome swego talentu mniszki za zakonną furtą tworzyły dzieła znakomite pod względem literackim. Rzeczywistość klasztorna dawała im sposobność do rozwoju intelektualno-duchowego oraz do wyrażenia swoich myśli poprzez twórczość. Aktywność literacka była dla zakonnice rodzajem intelektualnej wolności, umożliwiającej wzrost własnego potencjału twórczego⁹. Dzięki temu mogły one zapisywać swoje duchowe doświadczenia oraz relacje nie tylko z kręgu wspólnoty, ale także ze świata zewnętrznego, a przez to czynnie uczestniczyć w życiu społeczno-kulturalnym. Autobiografie mistyczne pozwalały im określić swoją rolę w ówczesnym świecie, stwarzając przy tym możliwość zachowania swej kobiecej tożsamości. Przed wszystkim jednak twórczość mniszek, obfitująca w modlitwy, medytacje, akty strzeliste, mając służyć bliższym kontaktom ze sferą *sacrum*, wskazywała sposoby wewnętrznego doskonalenia się oraz drogi do zjednoczenia z Bogiem.

Literatura medytacyjna w dobie potrydenckiej przeżywała swój rozkwit. Dotyczyło to także zgromadzenia norbertanek zwierzynieckich. Powstające w ich środowisku rękopiśmienne przekazy są dowodem na to, że w klasztorze kwitła kultura literacka, czytano pisma religijne, tworzone własne dzieła. Medytacje norbertanek,

⁶ Por. F. López Estrada, *Notas sobre la espiritualidad española de los siglos de oro*, Sevilla 1972. Podaję za: J. Partyka, *dz. cyt.*, s. 191.

⁷ Alison Weber, amerykańska badaczka zajmująca się twórczością św. Teresy, zaznaczyła, że swoim Złotym Piórem wywalczyła ona publiczny głos dla siebie, a być może także i dla innych kobiet (A. Weber, *Teresa of Avila and The Rhetoric of Femininity*, Princeton 1990, s. 165).

⁸ Zob. M. Rosa, *Mniszka*, przekł. M. Gurgul, [w:] *Człowiek baroku*, red. R. Villari, przekł. B. Bielańska, M. Gurgul, M. Woźniak, Warszawa 2001, s. 239–286; J. Partyka, *dz. cyt.*, s. 174–180, 191–200; też, *Mężne niewiasty za klasztorną furtą. Paradoksalna wolność kobiet, czyli ucieczka od rodziny*, [w:] *Społeczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. 3: *Społeczeństwo a rodzina*, red. A. Karpiński, I. Dacka-Górzyńska, Warszawa 2011, s. 195–201.

⁹ Zob. I. Berlin, *Dwie koncepcje wolności*, przekł. D. Grinberg, [w:] *Dwie koncepcje wolności i inne eseje*, wybór i oprac. J. Jedlicki, Warszawa 1991, s. 108–192.

jako typ literatury użytkowej nastawionej na duchową przemianę człowieka¹⁰, powstawały z przeznaczeniem wewnątrzakcyjnym, uznawano je za lekturę duchową dla współsióstr bądź dla uczennic, które w owych czasach pobierały tam nauki¹¹.

*

Przedmiotem badań i materiałową podstawą niniejszej pracy są medytacje zamieszczone w dwóch siedemnastowiecznych kodeksach rękopiśmiennych, przechowywanych w Archiwum Norbertanek Zwierzynieckich (dalej: ANZ) w Krakowie. Pierwszy manuskrypt, opatrzony incipitem *Pobudki do zakonnego życia*¹², zawiera medytacje Teresy Petrycówny (ok. 1629–1700), norbertanki zwierzynieckiej. Drugi zaś, zatytułowany *Kontemplacyja męki i śmierci Chrystusa Pana i Odkupiciela naszego ku naśladowaniu i używaniu dusze nabożnej z inszemii bardzo uciesznemi według czasu kontemplacyjami i naukami*¹³, wbrew tytułowi, składa się z medytacji – zróżnicowanych pod względem tematycznym i formalnym. Początkowa jego część, nosząca taki sam tytuł, co cały kodeks, jest drugim przedmiotem tej rozprawy.

Archiwum zwierzynieckie gromadzi rękopiśmienną literaturę medytacyjno-modlitewną z XVII wieku, jaką reprezentują modlitewniki, zbiory rozmyślań i medytacji, godzinki na Wielki Tydzień, litanie, akty strzeliste, westchnienia. Każdy z kodeksów jest inny, pisany odmiennym charakterem pisma. Oprócz dwu manuskryptów, będących przedmiotem dysertacji, wymienić należy także: *Klamry duchowne albo raczej afekty pobożne z P. Bogiem duszę katolicką złączające. Wielu nabożeństw osobliwych pełne: bo z wielu różnych autorów zebranych*.

¹⁰ S. Skwarczyńska, *O pojęcie literatury stosowanej*, „Pamiętnik Literacki”, R. 28: 1931, z. 1, s. 18. Zob. też, *O metodzie badania literatury stosowanej*, „Ruch Literacki”, R. 8: 1933, nr 7, s. 129–134. Według S. Skwarczyńskiej literatura dydaktyczna jest rodzajem literatury stosowanej, która działając na wolę człowieka, spełnia funkcję umoralniającą (S. Skwarczyńska, *O pojęcie literatury stosowanej*, s. 17).

¹¹ Zob. A. Rybak, H. Otorowska-Wrońska, *Szkoła PP. Norbertanek w Krakowie*, Warszawa 1988; A. Szylar, *Ideale wychowawcze w klasztorach żeńskich w okresie potrydenckim do początku XIX wieku*, „Paedagogia Christiana” 2012, nr 2/30, s. 11–27.

¹² T. Petrycówna, *Pobudki do zakonnego życia* [medytacje z XVII w.], rkps ANZ, sygn. 595, ss. 292. Kodeks, zawierający zbiór wypowiedzi odpowiadających gatunkowym cechom medytacji, opatrzony jest na 1 stronie wskazanym tytułem, pełniącym funkcję incipitu. Wszystkie zamieszczone w pracy cytaty fragmentów medytacji T. Petrycówny pochodzą z tego kodeksu.

¹³ *Kontemplacyja męki i śmierci Chrystusa Pana i Odkupiciela naszego ku naśladowaniu i używaniu dusze nabożnej z inszemii bardzo uciesznemi według czasu kontemplacyjami i naukami. Pisana Roku Pańskiego 1662*, rkps ANZ, sygn. 594 (brak paginacji). Zamieszczone w pracy cytaty fragmentów medytacji anonimowej norbertanki pochodzą z tego kodeksu.

R.P. 1687mo. Na cześć, na chwałę Panu Bogu. Na wieczną przysługę tym, którzy to zbierali pilno. Dla Chwały Boskiej (sygn. 584); Bukiet liliowy z licznymi różami hiacyntami przewiany albo kompendium żywotów BB panien zakonu kanonicznego praemonstratorskiego wielkiej cierpliwości, głębokiej bogomyślności, niewidonej [!] pokory (rkps z 1696, sygn. 585), ofiarowany ksieni Zofii Urbańskiej przez jednego z ojców z zakonu w Hebdowie; Rozmyślania opata praskiego, a przetłumaczone przez wikarego Stanisława Zapartowicza, dedykowane ksieni Zofii Urbańskiej (sygn. 591); Księgę ćwiczenia duchownego zebraną z pisma Bożego i Doktorów SS. dla wykorzenia złości i ćwiczenia cnót doskonałości (sygn. 596); Akty różne do profesyj należąca (sygn. 579); Pytanie zbawienne zakonnicy – rękopis będący modlitewnikiem sióstr Katarzyny Rzeszowskiej i Maryjanny Rabsztyńskiej (sygn. 586); modlitewnik Krystyny Szembekówny (sygn. 589) z *Nabożeństwem do błogosławionej Bronisławy* oraz modlitewnik o sygnaturze 588, zawierający *Nabożeństwo abo pozdrowienie błogosławionej Bronisławy*.

Rękopiśmienne medytacje norbertanek zwierzynieckich z XVII wieku to obszar rozległy, a jego pełna penetracja byłaby niemożliwa. Wybrane dwa rękopisy, *Pobudki do zakonnego życia* Teresy Petrycówny oraz *Kontemplacja męki i śmierci Chrystusa Pana...* anonimowej norbertanki, wyglądają na reprezentatywne dla zawartości całego archiwum.

Celem autorki niniejszej pracy jest ukazanie realizacji funkcji perswazyjnej w medytacjach z XVII wieku na przykładzie *Pobudek do zakonnego życia* Teresy Petrycówny oraz *Kontemplacji męki i śmierci Chrystusa Pana* anonimowej norbertanki. Punktem wyjścia będzie tematyczny przegląd omawianych rękopisów. Przedstawiona zostanie idea wzgardy świata (*contemptus mundi*), a wraz z nią nędza i próżność doczesności, którym przeciwstawi się potrzeba porzucenia „zabawek światowych” na rzecz żywota w klasztorze, postrzeganego jako „ziemski raj” i „przedsionek nieba”. Omawiane przekazy w sposób szczególny wskazywały na wymiar *vitae contemplativae*, znaczenie zobowiązań wynikających z wyboru życia mniszego oraz korzyści z ćwiczeń duchowych pozwalających osiągnąć doskonałość zakonną (*perfectio religionis*), a w końcu zjednoczenie z Bogiem. Kolejnym aspektem będzie wyeksponowanie konsekwencji złych czynów, które odwodzą od Boga, niszczą relacje z Nim, uniemożliwiają wewnętrzny rozwój i grożą piekielnymi udrękami. Ważną kwestią stanie się zagadnienie nawrócenia, przedstawione w kontekście idei *vanitas* oraz perspektywy eschatologicznej. Uwagze poddane zostaną ujęte przez Petrycównę formy zachęty do właściwego postępowania, umożliwiającego spotkanie z Bogiem. W zakres problemów omawianych przekazów wpisuje się także wyrażana w *Kontemplacji męki i śmierci Chrystusa Pana* potrzeba rozpamiętywania Męki Pańskiej w kontekście idei *applicatio sensuum*.

Praca wykaże, że obydwa przekazy norbertańskie wiążą się z kulturą retoryczną społeczeństwa siedemnastowiecznego. Retoryka bowiem w dobie staropolskiej stanowiła nie tylko abstrakcyjny system teorii, ale przede wszystkim

narzędzie umożliwiające ludziom komunikowanie się w życiu społecznym¹⁴. Omawiane kodeksy rękopiśmienne napisane zostały w celu perswazyjnym¹⁵, ich zadaniem było kształtowanie postaw czytelniczek. Wiązało się to z wolną wolą człowieka i zakładało możliwość wyboru. Przedstawienie różnych form perswazyj Teresy Petrycówny oraz anonimowej autorki *Kontemplacyi* (w sferach *inventio* oraz *elecutio*), nakierowanych na uzasadnienie słuszności naświetlonych przez autorki idei i poglądów, to kluczowy cel niniejszej pracy.

Z uwagi na postulowaną w szesnastowiecznych retorykach równowagę pomiędzy *res* i *verba* konieczne jest przyjrzenie się trzem elementom: *inventio*, *dispositio* oraz *elocutio*¹⁶. Rozprawa unaoczni, jak z zakresem *inventio* powiązane zostały *dispositio* oraz *elocutio*.

Inwencja retoryczna, jako umiejętność wnikliwego odczytywania rzeczywistości dostarczającej nam materiału, który musi być odpowiednio zbadany, a jakiej podstawą jest *res*, czyli myśl, idea dzieła, w XVII wieku obfitowała w różnorodne

¹⁴ Zob. J. Z. Lichański, *Retoryka jako przedmiot i narzędzie badań literatury staropolskiej*, [w:] *Problemy literatury staropolskiej. Seria III*, red. J. Pelc, Wrocław 1978, s. 233–269; M. Korolko, *Rola „retoryki” w piśmiennictwie staropolskim XVI wieku. Przegląd badań i propozycje metodologiczne*, „Przegląd Humanistyczny”, R. 10: 1966, nr 5, s. 17–34.

¹⁵ Z szerokiego kręgu piśmiennictwa staropolskiego poświęconego perswazyj zob. m.in. zbiór opracowań w: *Retoryka a literatura*, red. B. Otwinowska, Wrocław 1984; J. Z. Lichański, *Retoryka a epoki kulturalne i prawdy literackie*, [w:] *Przełom wieków XVI i XVII w literaturze i kulturze polskiej*, red. B. Otwinowska i J. Pelc, Wrocław 1984, s. 295–310; D. Platt, *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku. Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław 1992; M. Korolko, *Między retoryką a teologią. O kunszcie estetycznym staropolskich kazań (rekonesans)*, [w:] *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, red. M. Jasińska-Wojtkowska, K. Dybcia, Lublin 1993, s. 41–71; tenże, *Retoryka w polskich kolegiach jezuickich*, [w:] *Jezuici a kultura polska. Materiały sympozjum z okazji jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia postania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990)*, Kraków, 15–17 lutego 1991 r., red. L. Grzebień, S. Obirek, Kraków 1993, s. 121–142; M. Skwara, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych*, Szczecin 1999; K. Płachcińska, *Obraz kultury retorycznej społeczeństwa szlacheckiego na podstawie mów sejmowych z lat 1556–1564*, Łódź 2004; M. Kuran, *Retoryka jako narzędzie perswazyj w postyllografii polskiej XVI wieku (na przykładzie „Postylli katolickiej” Jakuba Wujka)*, Łódź 2007; M. Kuran, *Retoryka, historia i tradycja literacka w twórczości okolicznościowej Samuela Twardowskiego*, Łódź 2008; M. Barłowska, *Swada i milczenie. Zbiory oratorskie XVII–XVIII wieku – prolegomena filologiczne*, Katowice 2010.

¹⁶ Na temat trzech płaszczyzn: *inventio*, *dispositio* i *elocutio* zob. m.in. H. Lausberg, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, przekł., oprac. i wstęp A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002, s. 153–267, 268–274, 275–555 (§§ 260–442, 443–452, 453–1082); M. Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, wyd. 2 rozszerzone, Warszawa 1998, s. 82–101.

pomysły, motywy i tematy¹⁷. Przestrzeń inwencyjna *Pobudek do zakonnego życia* Teresy Petrycówny oraz *Kontemplacyi męki i śmierci Chrystusa Pana* anonimowej norbertanki jest szeroka i obejmuje zróżnicowane źródła argumentów. Kluczowym narzędziem perswazji autorek było powoływanie się na argument z autorytetu, czyli zgodnie z ustaleniami retoryki, na poglądy osób o znaczących dokonaniach¹⁸. Pismo Święte, stanowiące źródło wszelkiej mądrości, pouczeń i wskazówek, służących przezwyciężeniu pokus i wewnętrznemu doskonaleniu się, było dla autorek konstytutywnym autorytetem moralnym. Inną skuteczną formę oddziaływania na odbiorcę rękopiśmiennych przekazów stanowiła argumentacja czerpana z pism Ojców Kościoła oraz pisarzy starożytności chrześcijańskiej.

Ważnym źródłem argumentów dla zwierzynieckich autorek był tekst wykładu i objaśnienia reguły św. Augustyna, zawarty w *Zwierciadle duchownym* Serwacego Lairvelsa¹⁹. Zgromadzone w dziele ustawodawstwo zakonne przeznaczone było na potrzeby formacji. Służyło do nauki medytacji, praktyki przydatnej w całym życiu zakonnym, kontrolowało stopień przygotowywania do profesji, poświadczało charakter duchowości wspólnoty²⁰. Zebrane w nim przytoczenia z Biblii oraz pism patrystycznych nie tylko wskazywały na zależność od autorytetów, ale także potwierdzały obowiązujące w tamtym środowisku źródła argumentów (Pismo Święte, Ojcowie Kościoła i pisarze starożytności chrześcijańskiej, reguła zakonu).

Wpływ pism ascetyczno-mistycznych dominikanina Mikołaja z Mościsk, spowiednika i przewodnika duchowego norbertanek zwierzynieckich, to kolejny argument dowodowy, obecny w *Pobudkach do zakonnego życia* Petrycówny. Za ważne źródło argumentacji w przekazach norbertańskich uznać należy żywoty świętych, zawierające wzory osobowe godne naśladowania, oraz egzempla. Tak ulokowane źródła argumentów miały przekonać adeptki medytacji do słuszych działań (wyboru żywota klasztornego i przestrzegania zobowiązań, porzucenia zła, kształtowania cnót, naśladowania Chrystusa oraz świętych i męczenników chrześcijaństwa).

¹⁷ J. Z. Lichański, *Retoryka od średniowiecza do baroku. Teoria i praktyka*, Warszawa 1992, s. 190.

¹⁸ Na temat 'argumentu z autorytetu' zob. m.in.: B. Marcińczyk, *Autorytet osobowy: geneza i funkcje regulacyjne*, Katowice 1991; K. Szymanek, *Sztuka argumentacji*, Warszawa 2001; B. Bogolebska, *Autorytet jako argumentacja topiczna w podręcznikach twórczego pisarstwa*, [w:] *Autorytety i normy. Materiały z konferencji 13–15 maja 2002 r.*, red. D. Kowalska, Łódź 2003, s. 39–45; M. Czajkowski, *Autorytet według Biblii*, [w:] *tamże*, s. 93–102; J. Słomka, *Autorytet Soboru. Rola autorytetu w poszukiwaniach teologicznych: św. Atanazy i św. Grzegorz z Nazjanzu*, [w:] *tamże*, s. 391–400; M. Starowieyski, *Autorytet Ojców Kościoła*, [w:] *tamże*, s. 419–430.

¹⁹ S. Lairvels, *Zwierciadło duchowne: to jest na Regułę B. Augustyna Ś. Biskupa Hiponeńskiego, Doktora Kościoła Bożego, Wykład [...]*, Kraków, druk. F. Cezarego, 1619, s. 118–127.

²⁰ Por. J. Gwioździk, *Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach dawnej Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Katowice 2015, s. 32.

Sfera *dispositio* określana była jako uporządkowanie myśli wydobytych na poziomie *inventio* i stanowiła niezbędne uzupełnienie²¹. Jak pisał bowiem w odniesieniu do mowy Kwintyliana: „W mowie najbardziej nawet obfite bogactwo treści stałoby się tylko spiętrzeniem i bezładnym stosem, jeżeliby dyspozycja nie związała poszczególnych rzeczy, umieszczonych w odpowiednim porządku i ze sobą nawzajem połączonych”²². Dyspozycji poświęcimy uwagę w części pierwszej pracy, charakteryzującej omawiane źródła rękopiśmienne. Jej zadaniem było odpowiednio ustawić rozmyślenia albo w porządku naturalnym, zgodnie z określoną metodą medytacji, albo wbrew niej, czyli w sposób „sztucznie” zmieniony przez autorki²³. Porządek „sztuczny” często umożliwiał zrezygnowanie ze wstępu, wskazywał również na rozpoczęcie medytacji od cytatu, jakiegoś argumentu albo od narracji.

Poprzez *elocutio* zaś argumenty uzyskały swój językowy kształt. *Elocutio* odnosi się do sfery *verba* i koncentruje się na „badaniu samej techniki kształtowania szaty słownej tekstów”²⁴. To umiejętność stosownego ubrania rzeczy w słowa, dostarczenia „językowej garderoby”²⁵, której rola jest znacząca. Styl bowiem jest ozdobą inwencji. Dlatego już Arystoteles powiedział: „Nie wystarczy przecież wiedzieć, co należy mówić, ale trzeba też umieć to w należyty sposób wyrazić, ponieważ od tej właśnie umiejętności w dużym stopniu zależy wrażenie, jakie wywołuje mowa”²⁶. Teoria retoryki wyznaczyła cztery cechy elokucji: stosowność (*aptum, decorum*), poprawność (*latinitas*), przejrzystość (*perspicuitas*) i ozdobność (*ornatus*).

W zakresie *elocutio* zaprezentowane zostaną słowne formy oddziaływania na odbiorców rozważań (współsiostry zwierzyńieckiej społeczności), sposoby nakłaniania ich do zajęcia wyraźnie sprecyzowanego w przekazach stanowiska i podjęcia określonego działania. Wyszukane formy wyrazu, takie jak literackie środki stylistyczne, służące opisom mechanizmów medytacji oraz rezultatów tego doświadczenia – przemiany wewnętrznej człowieka, a także doświadczenia bliskości i zjednoczenia z Bogiem, to jedna ze strategii perswazyjnych norbertanek. Innymi sposobami oddziaływania, mającymi pouczyć, poruszyć i przekonać adeptki do kształtowania właściwych postaw, będą oryginalne koncepty oraz obrazy-symboli, stanowiące wyraz ujmowania metafizycznych treści za pomocą odpowiednio skonstruowanych słowem obrazów.

²¹ H. Lausberg, *dz. cyt.*, s. 268 (§ 443).

²² Cyt. za: *tamże*, s. 268 (§ 443).

²³ Taki porządek (*ex institutione arts* oraz *ex ordine artificioso*) obowiązywał w tradycji starożytnej w odniesieniu do części poszczególnych mów.

²⁴ J. Z. Lichański, *dz. cyt.*, s. 210.

²⁵ Cicero, *De oratore* I, 142. Cyt. za: H. Lausberg, *dz. cyt.*, s. 275 (§ 455).

²⁶ Arystoteles, *Retoryka. Retoryka dla Aleksandra. Poetyka*, przekł., wstęp i komentarz H. Podbielski, Warszawa 2008, s. 172 (III, 1).

Wskazanie paraleli pomiędzy literaturą a sztuką, a konkretnie obrazem, służyć ma udowodnieniu, że obraz w pewnym stopniu wyjaśnia treść tekstu, ten zaś znajduje swój odpowiednik w sztuce²⁷. Taki rodzaj perswazji był także rezultatem polskiej kultury barokowej, w której „oralna forma przekazu występowała często równoległe z przekazem wizualnym”²⁸.

W kontekście niniejszych rozważań omówione zostanie także, niejako poza przedmiotem dysertacji, zagadnienie komunikacji w przekazach norbertańskich. Poczyni się próbę pokazania, z nowszej perspektywy badawczej, perswazyjności komunikatu między nadawcą a odbiorcą. Wykaże się, że omawiane teksty wpisują się w piśmienny, literacki wymiar ówczesnej komunikacji²⁹.

²⁷ H. Hatzfeld, *Literatura w świetle sztuki*, [w:] *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*, oprac. H. Markiewicz, t. 2, Kraków 1976, s. 265, 268. Zob. także: M. Praz, *Mnemosyne. Rzecz o powinowactwie literatury i sztuk plastycznych*, przekł. W. Jekiel, Warszawa 1981; J. Pelc, *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków 2002.

²⁸ K. Maliszewski, *Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej. Studia z dziejów kształtowania się form i treści społecznego przekazu w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Toruń 2001, s. 39. Zagadnienie organizacji staropolskich festynów religijnych i świeckich oraz związanej z nimi architektury omawia J. A. Chrościcki, *Barokowa architektura okazjonalna*, [w:] *Wiek XVII – kontrreformacja – barok. Prace z historii kultury*, red. J. Pelc, Wrocław 1970, s. 229–254. O roli dekoracji emblematycznych oraz słowa mówionego i pisanego w barokowych uroczystościach zob. J. Pelc, *Obraz – słowo – znak. Studium o emblematyce w literaturze staropolskiej*, Wrocław 1973, *Studia Staropolskie*, t. 37; H. Dziechcińska, *Parawizualność literatury staropolskiej jako element ówczesnej kultury*, [w:] *Słowo i obraz. Materiały Sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk, Nieborów, 29 września – 1 października 1977 r.*, red. A. Morawińska, Warszawa 1982, s. 97–112.

²⁹ Na temat komunikacji literackiej w poradniku medytacji zob. M. Wichowa, *Dzieło Diega de Estella „O wzgardzie świata i próżności jego” w przekładzie ks. Augustyna Kochańskiego jako poradnik medytacji. Problemy komunikacji literackiej*, Łódź 2010. O roli zakonów katolickich jako ośrodków religijności i komunikacji społecznej zob. K. Maliszewski, *dz. cyt.*, s. 50–67 (cz. I, rozdz. 2: *Zakony i kongregacje katolickie w Prusach Królewskich w okresie potrydenckim jako ośrodki religijności i komunikacji społecznej*). Zagadnienie komunikacji społecznej w kaznodziejstwie omówił F. Wolański, *Kaznodziejstwo bernardyńskie w staropolskim systemie komunikacji społecznej schyłku epoki saskiej. Studium kształtowania wyobrażeń i postaw*, Toruń 2012, s. 63. Zob. także K. Dmitruk, *Literatura – społeczeństwo – przestrzeń. Przemiany układu kultury literackiej*, Wrocław 1980; tenże, *Sytuacje komunikacyjne w kulturze literackiej dawnej Polski*, [w:] *Z dziejów życia literackiego w Polsce XVI i XVII wieku*, red. H. Dziechcińska, Wrocław 1980, s. 11–38; tenże, *Problemy publiczności literackiej w dawnej Polsce*, [w:] *Publiczność literacka i teatralna w dawnej Polsce*, red. H. Dziechcińska, Warszawa–Łódź 1985, s. 7–38; J. Lalewicz, *Socjologia komunikacji literackiej. Problemy rozpowszechniania i odbioru literatury*, Wrocław 1985; W. Bryła, *Komunikacja staropolska w „krzywym zwierciadle” widziana*, [w:] *Komunikacja i komunikowanie w dawnej Polsce*, red. K. Stępnik, M. Rajewski, Lublin 2008, s. 255–262.

Klasztor zwierzyniecki stanowił wspólnotę połączoną tymi samymi wartościami religijnymi i ideałami zakonnymi. Było to środowisko o tożsamym statusie społecznym (pochodzenie ze stanu szlacheckiego), podobnych kompetencjach i umiejętnościach komunikacyjnych³⁰. Omawiane przekazy skierowane do indywidualnego bądź zbiorowego odbiorcy (wspólnota klasztorna) mogły wytworzyć doświadczenie *communitas* – wspólnoty, typ przeżycia umożliwiającego kształtowanie bądź zmianę postaw³¹. Celem bowiem komunikowania jest „dynamiczne kształtowanie, modyfikacja bądź zmiana wiedzy, postaw i zachowań, w kierunku zgodnym z wartościami i interesami oddziałujących na siebie podmiotów”³². Rozprawa wskaże zróżnicowane aspekty komunikacji, w szczególności typy interakcji zachodzących między nadawcą (autorką) a nadawcą (autorką); nadawcą (autorką) a odbiorcą (osobami należącymi do norbertańskiej wspólnoty); między nadawcą (duszą) a odbiorcą należącym do sfery *sacrum* (Bogiem, Chrystusem, Duchem Świętym, Maryją) oraz funkcję monologu o charakterze rozmowy z samym sobą (*soliloquium*). Refleksją objęta zostanie rola „komunikacji uwewnętrznionej”, ukazującej roztrząsania człowieka, usiłującego poprzez „wewnętrzną dyskusję” poznać Boga i swą duszę oraz określić własną postawę duchową.

Omówiona zostanie także rola funkcji komunikatywnej, opartej na wypowiedziach apelatywnych o charakterze zalecenia, przestrogi, napomnienia. Ich apelatywność polegała na tym, że zastosowany przez autorki język występował jako bodziec, a zgodna z ich intencją reakcja odbiorcy stanowić miała efekt oddziaływania bodźca³³. Odpowiednio zatem skonstruowane przez norbertanki komunikaty wpływać miały na postawy wewnętrzne odbiorców.

Perswazja w omawianych przekazach stanowiła immanentną cechę zawartego w nich aktu komunikacyjnego³⁴. Podstawowym założeniem oddziaływania perswazyjnego jest nakłonienie odbiorców przekazu (norbertanki zwierzynieckie) do określonej postawy czy zachowania, zgodnych z intencją nadawcy

³⁰ K. Dmitruk, *Problemy publiczności literackiej w dawnej Polsce*, [w:] *Publiczność literacka i teatralna w dawnej Polsce*, red. H. Dziechcińska, Warszawa–Łódź 1985, s. 27.

³¹ Na rolę doświadczenia, lecz w kontekście kaznodziejstwa, zwrócił uwagę V. Turner, *Gry społeczne, pola i metafory. Symboliczne działania w społeczeństwie*, Kraków 2005, s. 195–226.

³² B. Sobkowiak, *Komunikowanie społeczne*, [w:] *Współczesne systemy komunikowania*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wrocław 1998, s. 11.

³³ O apelatywnej funkcji języka zob. D. Zdunkiewicz-Jedynak, *Językowe środki perswazji w kazaniu*, Kraków 1996, s. 30–31; R. Garpiel, *Perswazja w przekazach kaznodziejskich na przykładzie homilii Jana Pawła II wygłoszonych podczas pielgrzymki do Polski w 1979 roku*, Kraków 2003, s. 34–35.

³⁴ Na temat komunikowania, które jest transmisją informacji, idei, emocji za pomocą symboli – słów, obrazów, znaków graficznych, zob. B. Berelson, G. A. Steiner, *Human Behavior*, New York 1964, s. 254.

(autorek rękopisów). Technika perswazyjna może być rozumiana także jako „określony sposób postępowania nadawcy w procesie komunikowania, w którym są akcentowane lub modyfikowane pewne elementy procesu komunikowania, przede wszystkim zaś treść i forma w celu zwiększenia skuteczności oddziaływania”³⁵. Komunikowanie w przekazach norbertanek spełniało „funkcję regulacyjną”, wyrażającą się przede wszystkim w możliwości wywierania wpływu na postępowanie adeptek medytacji, „poprzez upowszechnianie i egzekwowanie pewnych wartości, norm i wzorów zachowań, wspólnych pewnej grupie” (środowisku klasztornemu). Komunikowanie to było także procesem umożliwiającym samodoskonalenie się człowieka. Proces wymiany informacji pozwalał lepiej zrozumieć siebie, innych w zakonnej społeczności, a dzięki temu zwiększał szanse na podejmowanie właściwych decyzji³⁶.

Współczesne badania nad perswazją wskazują także na dwa sposoby oddziaływania na odbiorcę – za pomocą argumentów racjonalnych, odwołujących się do wiedzy i rozumu odbiorców, bądź emocjonalnych, przemawiających do emocji i uczuć³⁷. Siedemnastowieczne autorki-zakonnice w intuicyjny sposób mogły posługiwać się zarówno jednymi, jak i drugimi. Argumentacja emocjonalna pochodziła z pewnością z „ksiąg nabożnych”, których lektura była mniszkom dobrze znana. Emocjonalne wzmocnienia mogły lepiej motywować adresatki rozważań do wcielania w życie zalecanych idei i wartości.

Zagadnienie komunikacji w przekazach norbertańskich to rozległy i interesujący materiał badaczy, wymagający osobnego opracowania.

Rękopiśmienne medytacje norbertańskie ukształtowane zostały retorycznie, co autorka pracy stara się wykazać. Podjęta będzie także próba odpowiedzi na pytanie, jaką rolę pełniła retoryka w perswazyjnych zabiegach autorek zwierzynieckich oraz na ile i w jaki sposób była wykorzystywana. W rozprawie ukazana zostanie realizacja funkcji perswazyjnej oraz sposoby oddziaływania na odbiorców (adeptki, współsiostry zwierzynieckiego klasztoru), które wypracowały zakonnice przede wszystkim w oparciu o zdobytą wiedzę oraz lekturę pism teologicznych i ascetyczno-mistycznych.

W dysertacji do analizy podstawowego materiału w znacznej mierze posłużyła „metoda retoryczna”³⁸. Medytacje norbertanek zwierzynieckich usytuowane

³⁵ M. Gajlewicz, *Techniki perswazyjne. Podstawy*, Warszawa 2009, s. 35.

³⁶ B. Sobkowiak, *dz. cyt.*, s. 12.

³⁷ A. Kozłowska, *Techniki perswazyjne oddziałujące na postawy konsumpcyjne*, [w:] *Strategie komunikacji reklamowej z konsumentem*, red. A. Kozłowska, Warszawa 2012, s. 110.

³⁸ Zob. E. Sarnowska-Temeriusz, *Retoryka a poezja*, [w:] *Wiedza o literaturze i edukacja. Księga referatów Zjazdu Polonistów*, Warszawa 1995, red. T. Michałowska, Z. Goliński, Z. Jarosiński, Warszawa 1996, s. 256–271; D. C. Maleszyński, *Retoryka w badaniach*

zostały w konkretnym obszarze literatury religijnej, pozostając w związku z innymi dziełami. W niniejszej pracy wykorzystana zostanie także metoda genetyczno-typologiczna z ukierunkowaniem na orientację komparatystyczną, poszukującą literackiego kontekstu oraz sposobu oddziaływania tekstów na siebie³⁹. W zasadniczej części rozprawy starano się ukazać wpływ Biblii, pism Ojców i Doktorów Kościoła, św. Ignacego Loyoli, Mikołaja z Mościsk, Kaspra Drużbickiego oraz *Żywotów świętych* Piotra Skargi na omawianą prozę medytacyjną.

Istotnym obszarem badań nad medytacjami norbertańskimi okazują się odniesienia intertekstualne, za pomocą których wskazano w analizowanych przekazach „aktywne nawiązania międzytekstowe”⁴⁰. Umieszczona w rękopisach „mozaika” cytatów i obrazów świadczy o tym, że zasadniczym aspektem w omawianym materiale źródłowym była intertekstualność. To strategia sygnalizująca uczestnictwo dzieła w pewnej przestrzeni wypowiedzeniowej, w której krzyżują się liczne teksty, tworzące, po ponownej organizacji, jeden, międzytekstowy język⁴¹. Nie jest jednak celem wskazanie w pracy tylko i wyłącznie wpływów i zależności omawianych medytacji od innych tekstów. Zrozumiałe jest bowiem, że to Biblia jako największy autorytet moralny była źródłem inspiracji dla zakonnych pisarek. W powszechnym obiegu czytelniczym znajdowała się wówczas literatura medytacyjno-modlitewna, dostępne były pisma (rodzime bądź przetłumaczone na język polski) ascetyczno-mistyczne. Podkreślić także należy, że Teresa Petrycówna należała do osób o nieprzeciętnej

literackich, [w:] *Słownik literatury polskiej XX wieku*, red. A. Brodzka i in., Wrocław 1992, s. 935–947.

³⁹ Przy złożonej problematyce „[...] rozróżnienie zależności typologicznych i stosunków genetycznych ma w praktyce wartość względną. Dlatego w badaniach komparatystycznych niesłuszne jest [...] odcinanie się czy to od metody genetycznej, czy od typologicznej, ponieważ określenie związków genetycznych wymaga poznania zależności typologicznych i odwrotnie” — zob. D. Ďurišin, *Podstawowe typy związków i zależności literackich*, „Pamiętnik Literacki” 1986, z. 3, s. 356. W odniesieniu do metody porównawczej zob. Z. Zarębianka, *O poezji religijnej i sposobach jej badania*, „Roczniki Humanistyczne” 1990, t. 38, z. 1, s. 25–56; S. Sawicki, *Religia a literatura. Zarys problematyki badań*, [w:] *Inspiracje religijne w literaturze*, red. A. Merdas RSCJ, Warszawa 1983, s. 9–20; tenże, *Sacrum w badaniach literackich*, [w:] *Kultura, literatura, folklor*, red. M. Graszewicz, J. Kolbuszewski, Warszawa 1988, s. 10–16; zob. też *O wartościowaniu w badaniach literackich*, red. S. Sawicki, W. Panas, Lublin 1986.

⁴⁰ S. Balbus, *Intertekstualność a proces historycznoliteracki*, Kraków 1990, s. 31. Na temat intertekstualności zob. także: M. Głowiński, *O intertekstualności*, „Pamiętnik Literacki” 1986, z. 4, s. 75–100; H. Markiewicz, *Odmiany intertekstualności*, „Ruch Literacki” 1988, z. 4–5, s. 245–263.

⁴¹ J. Culler, *Presupozycje i intertekstualność*, przekł. K. Rosner, „Pamiętnik Literacki” 1980, z. 3, s. 299.

inteligencji, talent przejęła niejako po przodkach, znalazła ówczesne księgi nabożne, zatem pisząc *Pobudki do zakonnego życia*, poniekąd identyfikowała się z autorami, których pisma czytała. Bezsporny zatem jest fakt, że autorki zwierzyńskich rozmyślań, czerpiąc z biblijnej i patrystycznej tradycji, z hagiografii i pism ascetyczno-mistycznych, umiejętnie przetwarzały zdobytą wiedzę, budując własne medytacje. Wypracowały oryginalny sposób wyłożenia w swych rozważaniach ważnych aspektów oraz ujęcia wyszukanych form argumentacji. Spojrzenie na medytacje z punktu widzenia intertekstualności wychodzi jednak poza przedmiot niniejszych rozważań.

Ważnymi kwestiami podjętymi w pracy była próba określenia rodzaju uprawianych przez norbertanki medytacji oraz wskazanie specyfiki tego gatunku. Z uwagi na to, że przekazy te mają zróżnicowaną strukturę (są kilkupunktowe bądź zupełnie pozbawione podziału na punkty), trudno jest jednoznacznie stwierdzić, jaka była ich struktura oraz na jakim schemacie medytacji autorki opierały się, tworząc swe teksty. Wysunięta została w dysertacji teza, że twórczynie znały metodę stosowaną przez Ignacego Loyolę, jednak wzorzec modlitwy wewnętrznej według narzuconego planu, opartego na punktach, przejmowały stopniowo⁴².

W odniesieniu do postawionego problemu przywołać należy znane w Polsce i wykorzystywane przez zakonnice wielu klasztorów zbiory europejskie, które mogły wskazać norbertankom wzory medytacji czy kształtować kompetencje retoryczne zakonnice. Warte odnotowania są dwa zbiory Gaspara Loarte: *Instruttione et avisi per meditare la Passione di Christo nostro Redemptore* (1570), który przyniósł autorowi popularność europejską, z uwagi na przekłady na liczne języki⁴³, oraz *Trattato della continua memoria* (1574). W pierwszym z nich autor szczegółowo omówił ignacjańską metodę rozważań męki Chrystusa oraz sposoby medytacji, łącznie z popularyzacją rozmyślań trzypunktowych, w drugim zamieścił brewiarzowy porządek medytacji. Innym wzorcem dla zwierzyńskich autorek mógł być Fulvio Androzzi (1523–1575), którego *Piae meditationes de passione et morte D. N. Iesu Christi* (1599) były podstawą przekładu Szymona Wysockiego, pt. *Rozmyślania o drogiej Męce Pana naszego Jezusa Chrystusa* (Kraków 1611), przechowywanego w bibliotece zwierzyńskiej. Wymienić należy także Francisa Costera (ur. 1532 lub 1531 – zm. 1619) *Meditations of the whole historie of the passion of Christ* (1616) i zaprezentowaną przez niego metodę sensualno-afektywną czy Jana Davida i podjęte przez niego zagadnienia protoemblematów, doświadczenia mistycznego i mistyki oblubieńczej. Należy również odnieść się do Hiero-

⁴² Na aspekt ten zwrócił uwagę K. Górski, *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986, s. 89, 182.

⁴³ Zob. F. Chiovaro, *Bernardino Rossignoli S. I. (1547–1613). Orientamenti della Spiritualità post-tridentina*, Roma 1967, *Analecta Gregoriana*, vol. 163, s. 180.

nima Nadala (1507–1580)⁴⁴ czy Antonio Possevina (1533–1611)⁴⁵, prezentujących ideał chrześcijańskiej formacji przez doświadczenie zmysłowe.

Interesującym badawczo problemem jest uchwycenie *differentia specifica* omawianych przekazów⁴⁶. Zarówno *Pobudki do zakonnego życia* Teresy Petrycówny, jak i *Kontemplacja męki i śmierci Chrystusa Pana...* zbudowane są na osobistym doświadczeniu wewnętrznym, ukazują określoną postawę osoby medytującej wobec sfery *sacrum*. Wskazują na głęboko podmiotowy charakter. Czynność medytowania podejmowana jest przez konkretne „ja” o indywidualnych predyspozycjach osobowościowych. Są to osoby należące do środowiska klasztornego, pragnące poprzez swoje przekazy wpłynąć na postawy adeptek należących do tej samej społeczności. Za pomocą zaleceń, rad, pouczeń, przestróg autorki usiłują zachęcić odbiorcę do realizowania czynów dobrych oraz do porzucenia ścieżki wiodącej ku złu. Pełnią funkcję mentora, nauczyciela, podejmującego pewne wyzwanie. Wyeksponowane w medytacjach „ja” sprawia, iż osoba mówiąca „istnieje w czasie”, „jest udziałem w byciu”, ma zatem „status ontologiczny i epistemologiczny”⁴⁷. Indywidualny charakter ma wybór rozważanego przedmiotu (np. Męka Pańska, Zmartwychwstanie, Biała Niedziela, Poniedziałek Wielkanocny, dzień Zesłania Ducha Świętego, dzień wstąpienia do klasztoru oraz przygotowanie do złożenia profesji, dzień poświęcenia kościoła), aksjologicznie wyróżnionego, uznawanego za ważny, godny uwagi. Medytacja zawsze skupia się na czymś wartym poznania i rozpoznania przez medytującego, zachęca do wizualizacji rozważanego miejsca (*compositio loci*). Jej celem jest „zrozumienie swego przedmiotu”, które możliwe jest dzięki wyciszonemu, pokornemu otwarciu się na „poznawane” oraz ofiarowaniu „poznawanemu całego siebie”⁴⁸. Adeptki zatem usiłują zbliżyć się do poznawanej rzeczywistości, znaleźć się „we wnętrzu” zdarzeń, towarzyszyć im.

Zawarta w medytacjach problematyka jest stematyzowana, zawsze jednak zmierza się podczas aktu medytacyjnego do odsłonięcia głębszego znaczenia rozważań. Medytacje Petrycówny oraz anonimowej norbertanki nawiązują do tradycji biblijnej (egzegetycznej), do tekstów patrystycznych i hagiograficznych oraz pism

⁴⁴ Zob. K. Mrozek-Kochanek, *Z korespondencji sławnych jezuitów. Piotr Skarga do Hieronima Nadala*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 3(21) 2013, s. 245–258.

⁴⁵ Zob. *Słownik biograficzny historii powszechnej do XVII stulecia*, red. K. Lepszy, Warszawa 1968.

⁴⁶ Zagadnienie *differentia specifica* medytacji zwierzynieckich wielokrotnie poruszam w części analitycznej pracy. Opracowanie go w osobnym rozdziale wychodzi poza ramy niniejszej dysertacji.

⁴⁷ E. Szczegłacka-Pawłowska, *Medytacja – kontemplacja – samoświadomość. Juliusz Słowacki „Dusza się moja zamysła głęboko...”, [w:] Medytacja — postawa intelektualna, sposób poznania, gatunek dyskursu*, red. T. Kostkiewiczowa, M. Saganiak, Warszawa 2010, s. 175.

⁴⁸ S. Sawicki, *Medytacja w poznawaniu literatury*, [w:] *tamże*, s. 92.

ascetyczno-mistycznych. Ustalając zawarte w medytacjach znaczenia literalne, poszukuje się związanych z nimi znaczeń alegorycznych, moralnych, anagogenicznych (mistycznych). Taki wysiłek wymaga przekroczenia pierwszego planu znaczeń rzeczywistości realnej lub ewokowanej przez język. Dąży się wówczas do „wzniesienia się ponad dosłowność”⁴⁹, do ujawnienia ukrytego w tekście medytacyjnym głębszego znaczenia.

Ważną właściwością analizowanych przekazów jest ich dynamizm. Ten aspekt nakazuje medytację przeciwstawić kontemplacji⁵⁰, mającej charakter nadprzyrodzony, w której w taki sam sposób kontemplowany jest przedmiot zarówno na początku, jak i na końcu czynności. Dynamizm w medytacjach norbertańskich przejawia się w tym, że są one nastawione na duchową transformację człowieka, ukazują w dynamiczny sposób, za pomocą zróżnicowanych technik perswazyjnych, możliwości przemiany.

Kolejną cechą omawianych tekstów jest towarzysząca im postawa wartościująca, gdyż medytacja „jest z istoty swej aksjologiczna”⁵¹, co wynika z silnego nacechowania aksjologicznego badanego przedmiotu. Medytacja jest w jakimś stopniu niedomknięta, nieostateczna, nawet jeśli przyjmuje pewne reguły, podlega nim z uwagi na przynależność do danej szkoły medytacyjnej. Nie jest zatem „myśleniem zdyscyplinowanym, przestrzegającym rygorystycznie zasad logiki, nie jest metodycznym dowodzeniem”⁵². Jej celem jest raczej przybliżyć daną prawdę niż stwierdzać. Zatem ona rozważa i drąży, stara się omawiany przedmiot rozjaśnić i przyswoić, „jest próbą rozważającej różne możliwości odpowiedzi”⁵³.

Kluczową własnością postawy medytacyjnej (odbiorcy i instancji nadawczej, odsłaniających się w sytuacji spotkania) jest retardacyjność, czyli powstrzymywanie, opóźnianie normalnego biegu języka⁵⁴. W medytacjach norbertańskich wielokrotnie wraca się do rozważanej kwestii⁵⁵, jej temat jest analizowany i rozczłonkowywany. Zasadniczą ich strukturą tekstową są „ciągi monotematyczne”, które składają się z jednego tematu albo hipertematu rozbitego na części. W medytacji mamy do czynienia z paradoksalnym „ruchem w bezruchu”, czyli krążeniem wokół tego samego punktu, gdyż medytować nad czymś to inaczej „zglę-

⁴⁹ Tamże, s. 94.

⁵⁰ Na temat kontemplacji zob. D. Wider OCD, *Modlitwa i kontemplacja*, [w:] *Kultura życia wewnętrznego*, red. J. Krucina, Wrocław 1983, s. 123–136; E. Ziemann, *Kontemplacja*, [w:] EK, t. 9, kol. 748; J. Misiurek, *Kontemplacja. II. W teologii*, [w:] EK, t. 9, kol. 749–750.

⁵¹ S. Sawicki, *dz. cyt.*, s. 96.

⁵² Tamże, s. 97.

⁵³ Tamże, s. 97, 99.

⁵⁴ B. Kuczera-Chachulska, *Liryka medytacyjna w kontekście jakości metafizycznych Romana Ingardena*, [w:] *Medytacja — postawa intelektualna...*, s. 113.

⁵⁵ Por. T. Dobrzyńska, *Medytacja: gatunek mowy i jego realizacje tekstowe*, [w:] *Medytacja — postawa intelektualna...*, s. 121.

biać” daną rzecz, „wmyślać się” w nią, nie ograniczać się do powierzchownego stwierdzenia jej istnienia. Dzięki temu można oczyścić umysł z niepotrzebnych myśli, a w rezultacie rozpoznać istotę rzeczy, „zrewidować swój światopogląd”⁵⁶.

Istotą medytacji jest „ruch wahadłowy”. W taki sposób przebiega w akcie medytacyjnym poznanie siebie i świata (wyjście-powrót)⁵⁷: od siebie do świata i od świata do siebie. Stanowi ona „środek [...] zgłębiania prawdy, umożliwia także pewien rodzaj kontaktu na innym poziomie niż zmysłowy z tym, co nadprzyrodzone, a przede wszystkim z Bogiem”⁵⁸. To sposób na poznanie rzeczywistości oraz swojej tożsamości.

Charakterystyczną cechą obydwu rękopisów jest wbudowywanie w medytację wątków teologicznych, poprzez które autorki zamierzały dotrzeć do spraw niełatwych do zwerbalizowania, do istoty bytu, czyli do Boga. Widoczne jest więc w medytacjach zakonnice „wmyślanie się” w tematy, nakierowanie na nie swojej myśli, włączanie autorytetów jako argumentów dowodowych, sądów z tematem związanych. Pozornie rozproszone myśli norbertanek scala w jedno ich wysiłek, ukierunkowany na rzeczy ostateczne, wewnętrzną przemianę człowieka oraz duchową przestrzeń i jej transcendentny wymiar. Obydwa kodeksy rękopiśmienne poświęcone są więc kwestiom fundamentalnym dla ludzkiej egzystencji, percypowanej w kategoriach eschatologicznych i soteriologicznych.

Medytacja zmierza do uwewnętrznienia tego, co zewnętrzne⁵⁹. Może oznaczać „wielką, niezrównaną szansę na powrót do własnej tożsamości, na przywrócenie człowiekowi jemu samemu [...]”⁶⁰. Pomaga zarazem w odkryciu Boga, wyzwajającego istotę ludzką z miłości własnej i otwierającego ją na innych. Rezultatem doświadczenia medytacyjnego jest potrzeba duchowego przeobrażenia, moralnego odrodzenia i religijnego nawrócenia się. Podczas aktu medytacyjnego należy zatem koncentrować się „nie na sobie, nie na własnym wnętrzu”, ale rozważać „to, co zostało przez Boga objawione Kościołowi”⁶¹.

*

Praca składa się z trzech części. Pierwsza z nich, zatytułowana *Zarys kultury i duchowości norbertanek zwierzynieckich*, zawiera trzy rozdziały. Pierwszy przedstawia zarys stanu badań nad piśmiennictwem medytacyjnym w dobie potrydenckiej oraz dotychczasowe badania nad tekstami rękopiśmiennymi klasztoru

⁵⁶ Tamże, s. 124.

⁵⁷ E. Szczeglacka-Pawłowska, dz. cyt., s. 173.

⁵⁸ Tamże, s. 171.

⁵⁹ Zob. J. B. Lotz, *Wdrożenie w medytację nad Nowym Testamentem*, przekł. J. Zychowicz, Kraków 1985, s. 26–27.

⁶⁰ W. Słomka, *Medytuję, więc jestem*, Łódź 1992, s. 53.

⁶¹ W. Świerzawski, *Medytacja chrześcijańska. Teoria i praktyka*, Sandomierz 1996, s. 6.

zwierzynieckiego. Rozdział drugi omawia materiały źródłowe (2.1.), prezentuje sylwetkę i twórczość Teresy Petrycówny (2.2.), a także charakteryzuje przekaz *Kontemplacja męki i śmierci Chrystusa Pana...* (2.3.). W trzecim rozdziale przybliżona zostaje historia klasztoru norbertanek zwierzynieckich od powstania do końca XVII wieku (3.1). Omówiona jest także duchowość mniszek (3.2.), ich lektury (3.3.), kultura umysłowa oraz „wszelkie wyrażające się w piśmie formy” wypowiedzi⁶² zakonnic, czyli ich twórczość (3.4.).

W części drugiej pracy, pt. *Tematyczny przegląd omawianych rękopisów*, zawierającej cztery rozdziały, zaprezentowana zostanie problematyka XVII-wiecznych medytacji norbertańskich w odwołaniu do Tradycji oraz piśmiennictwa ascetyczno-mistycznego doby baroku. Pojawiają się tu następujące zagadnienia: *vita contemplativa* oraz ideał życia zakonnego (rozdz. 1), grzech (rozdz. 2.), nawrócenie (rozdz. 3.), a także kontemplacja Męki Pańskiej w kontekście idei *applicatio sensuum* (rozdz. 4.).

Część trzecia monografii, *Źródła argumentów w przekazach norbertańskich*, składa się z dwóch rozdziałów, odpowiadających sferom *inventio* oraz *elocutio*. Rozdział pierwszy poświęcony zostaje perswazyjnym argumentom z autorytetu, czyli sferze *inventio*. Przedstawia argumentację: biblijną (1.1.), patrystyczną (1.2.), pochodzącą z pism Mikołaja z Mościsk (1.3.), hagiograficzną (1.4.) oraz zaczerpniętą z egzemplów (1.5). W rozdziale drugim, *Elocutio w medytacjach norbertańskich*, podjęta jest refleksja nad elokucją, przy zwróceniu szczególnej uwagi na literackie narzędzia obrazowania (2.1.), rolę konceptu jako środka oddziaływania słowem (2.2.) oraz plastyczno-werbalną formę przekazu (2.3.). Dodatkowo, stanowiącym integralną część pracy, choć wybiegającym nieco poza przedmiot niniejszych rozważań, jest szkic ukazujący realizację funkcji komunikatywnej w medytacjach norbertańskich w świetle współczesnej metodologii.

*

Pragnę serdecznie podziękować wszystkim tym, którzy na każdym etapie powstawania tej rozprawy otaczali mnie wszechstronną opieką, służyli pomocą i cenną radą, a także przyczynili się do wydania tej publikacji.

Wyrazy wdzięczności składam Panu Profesorowi dr. hab. Janowi Okoniowi, który przed laty, jako promotor mojej pracy magisterskiej, a później doktorskiej, zainspirował mnie do poszukiwań badawczych i zawsze służył cennymi radami. Dziękuję Panu Profesorowi za pomoc merytoryczną oraz poświęcony mi czas. Gorące podziękowania kieruję do Pani dr. hab. prof. UŁ Krystyny Płachcińskiej za wartościowe zalecenia i okazaną mi życzliwość. Podziękowania pragnę złożyć

⁶² Por. J. Strzelczyk, *Pióro w wątlých dłoniach. O twórczości kobiet w dawnych wiekach*, Warszawa 2007, s. 8.

Współpracownikom z Katedry Literatury Dawnej i Nauk Pomocniczych UŁ za cenne uwagi i wskazówki oraz wszelką pomoc. Serdecznie dziękuję również Panu dr. hab. prof. UAM Piotrowi Urbańskiemu za inspirujące uwagi krytyczne i metodologiczne sugestie. Wyrazy wdzięczności składam Recenzentce, Pani dr. hab. prof. UJK Małgorzacie Krzysztofik, za wnikliwe uwagi i wskazówki, które wpłynęły na ostateczny kształt rozprawy.

Szczególne podziękowania kieruję pod adresem Matki Przełożonej Norbertanek na Zwierzyńcu Pauli Torczyńskiej, która otaczała mnie życzliwością i gościnnością oraz umożliwiała nieograniczony dostęp do unikatowych materiałów, zarówno kodeksów rękopiśmiennych, jak i starych druków, przechowywanych w zbiorach klasztoru norbertanek zwierzyńskich. Wdzięczna jestem również Kierownictwu i Pracownikom Sekcji Starych Druków Biblioteki Jagiellońskiej, Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, Biblioteki Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego, Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi oraz Miejskiej Biblioteki Publicznej w Chrzanowie za życzliwe udostępnianie zbiorów oraz komfortowe miejsce pracy. Za pomoc w opisywaniu kodeksów rękopiśmiennych składam podziękowania archiwistce zbiorów zwierzyńskich Monice Andrasz-Mrozek.

Dziękuję także Dyrekcji i Pracownikom Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego, szczególnie Pani Wicedyrektor Urszuli Dzieciatkowskiej za życzliwość i otoczenie rozprawy opieką, a także Pani Redaktor Małgorzacie Szymańskiej za zaangażowanie w redakcyjne opracowanie książki.

Książka ta nie powstałaby bez pomocy moich Najbliższych, zwłaszcza Rodziców, którzy wspierali mnie w trudzie pisania. Im zatem składam najgorętsze wyrazy wdzięczności za wszechstronną opiekę. Za cierpliwość dziękuję Synowi Mateuszowi, któremu tę rozprawę dedykuję.